

Kuidas taasluua minevikku?

David Vseviov

Andrei Hvostov alustab oma „Sillamäe passiooni” sooviga viia poeg kujuteldava ajamasinaga enda noorusaega ja lapsepõlve, et näidata talle omaaegset keskkonda ning viia ta nende asjade ja mõtete maailma, mis „kaugel 1980. aastatel” teda ennast olid ümbritsenud. Kuid raamatu autor loobub sellest peatselt – ta naaseb minevikku üksinda, jättes pojale vaid võimaluse lugeda meenutuste reisikirja. Enda esialgsest kavatsusest loobumist põhjendab autor lugejatele oma ettevõtmise lootusetusega. Ehk sellega, et kunagi olnusse kaasa võetuna ei suudaks laps niikuinii lõpuni tajuda seda olemise argi-atmosfääri, milles tolle aja inimesed (seega ka raamatu autor) elasid ja toimetasid. Näiteks ei saaks poeg kuidagi hakkama selle valdava osa Nõukogude inimeste hinges pesitsenud hirmutunde taaselustamisega. Hirm oli aga nagu nähtamatu epideemia jõudnud Andrei Hvostovi lapsepõlve aegu haarata oma kammitsaisse juba enamiku suurriigi elanikkonnast. Ning mida tähendab elada haigena haigete keskel, seda pole ilmselt võimalik tänasel päeval ja vähemalt sellest hukatuslikust tõvest pääsenud noortele kõikides üksikasjades niikuinii seletada. Kusjuures tolleaegsed nakkuspisikud olid sedavõrd elujõulised, et nende järelmõju ei saanud kaugeltki automaatselt otsa koos neid sünnitanud riigikorraga ja näiteks siinkirjutaja jaoks on alles kõige viimastel aastatel muutunud riigipiiri ületamine argiseks tegevuseks, mis ei tuleta enam meelde omaaegset hirmutunnet mundrikandjate ees. Uus põlvkond aga on vähemalt sellistest, võimu poolt teadlikult kujundatud hirmukammitsatest vaba. Nad võivad tõesti, nagu raamatu autori poeg seda teeb, reisida ringi kodusõja-aimduse pinget täis Liibanonis, oskamata karta „isegi suurte teede ristmikul olevaid sõjaväepatrulle”.

Jäädes „Sillamäe passiooni” näite juurde, pole mingit kahtlust, et nimetatud elulooline ja samas ka ajalootruudusele pretendeeriv teos on küllaltki suure täpsusega andnud edasi pildi (mis siis, et lapse ja nooruki silmade läbi) omaaegsest elust ühes Eesti eripalgelisemas sõjatööstusele orienteeritud kinnises linnas – Sillamäel. Ja ega see pilt erine eriti sellest, mis iseloomustas elu-olu kogu 1980-ndate ääretus Nõukogude Liidus. Kuid isegi seesuguse, suhteliselt lähedase mineviku puhul on arvukalt üksikuid detaile, mille taasloomine ja järgmistele põlvkondadele absoluutselt tõetruu edasiandmine on tegelikult võimatu. Lisaks juba mainitud hirmu-atmosfäärile omas tolle aja elukeskkond spetsiifilist hääle ja lõhnade fooni, mis on läinud igaveseks kaduma. Näiteks kas või nõukogudeaegsetes sööklates valitsenud lõhn, mida mõni aasta tagasi õnnestus mul taas tunda ühes Ukraina pisikese provintsilinna söögikohas ja mis pani nooremaid tudengitest reisikaaslasti nina kirtsutades ukselt kiiruga tagasi pöörduma. Ja need põlvkondlikud lõhnaaistingud kaasnevad isegi Juhan Viidingu „Läikpulber tantsupõrandale” luuleridadega:

*„sa võta kallim 2 kilo steariini
3 kilo talki 5 kilo parafiini
see pulber puista tantsupõrandale maha
seda asendab ka mesilasevaha“*

Arvan, et spetsiifiline vahalõhn, mis on Juhan Viidingu kaasaegsetel meeles omaaegsest parkettpõrandatega korteritest, poleks ka parima tahtmise juures tänasel päeval oma kõikides nüanssides taastatav. Mida siis veel rääkida keskkonnast, mis ümbritses inimesi sadakond ja enam aastat tagasi, kui on ammu kadunud otsene side elavate ja surnute vahel, ehk kadunud viimane inimene, kes oli neid lõhnu tundnud ja helitaustu kuulnud. Siis on juba tegemist ajajärguga, mis lisaks kirjeldamisele nõuab kindlasti asjatundjatepoolset kommenteerimist. Ning mida kaugemale minevikku vaadeldav periood jääb, seda põhjalikumalt kommenteerimist ja selgitamist see vajab. Kuivõrd hädavajalik olnu mõistmiseks niisugune „dešifreerimine” on, selle heaks näiteks võib tuua J. Lotmani raamatu, mis sisaldab kommentaare Aleksandr Puškini romaanile „Jevgeni Onegin”. 1983. aastal ilmunud ligikaudu neljasajaleheküljeline teos toob ära suurel hulgal sõnade, mõistete ja tegude seletusi, mis 19. sajandi esimesel veerandil olid ilmselt enamikule inimestele (vähemalt romaani tegelastega samasse sotsiaalsesse rühma kuulujatest) argised ja raskusteta mõistetavad. Tänapäeval aga nõuavad need kõik eraldi põhjalikke kommentaare, milleta jääks A. Puškini teos oma aja ja ruumi kontekstist väljarebituks. Kusjuures pole kaugeltki välistatud, et J. Lotmani raamatu ilmunisest möödunud ligikaudu kolmkümmend aastat on toonud selgitamist vajavat veelgi juurde.

Olevik võib mõjutada mineviku kirjeldamist küllaltki ootamatutest külgedest. Meenub, kuidas aastaid tagasi olin kutsutud ühte Tallinna kesklinna kooli rääkima absolutismi ajastust. Et luua kuulajatest koolilastele mingilgi määral tajutav seos nimetatud ajajärguga, otsustasin sissejuhatavalt meenutada neile Alexandre Dumas „Kolme musketäri”. Sest minu lapsepõlve ühe korduvalt üle loetud lemmikraamatu tegelased – d’Artagnan, kardinal Richelieu, Buckinghami hertsog ja teised – seostusid paljuskki just nimelt teemaks pakutud ajajärguga. Suur aga oli minu üllatus, kui pärast „Kolme musketäri” mainimist ei süttinud peaaegu ühegi lapse silmades mingit äratundmistulukest. Ning kui minu küsimuse peale, kes on seda raamatut lugenud, tõusis saalis vaid üksik käsi, jõudsin arusaamiseni, et valdavale osale tänase päeva noortest ei ütle see raamat midagi. Sest nemad loevad hoopis teisi tekste ja viibivad oma fantaasiasse paljuskki teistsugustes maailmades. Seega osutus minu valitud lähenemisviis mineviku kirjeldamisel mainitud juhul täielikult mittetöötavaks.

Sisuliselt analoogilisi mineviku „väärtõlgendamisi” tuleb paratamatult ette juba ainuüksi sellepärast, et sajanditetaguseid sündmusi kirjeldavate sõnade ja mõistete tähendus ning sisu on sageli täielikult muutunud. Nii võib näiteks kunagise pealtnägija või ajalookirjutaja poolt kirja pandud omaaegne taunitav tegu aja möödudes kaotada selle ees oleva suure märgilise tähtsusega miinuse ja muutuda mingiks mitte midagi erilist ütlevaks faktikeseks. Niisuguse metamorfoosiga puutusin kunagi kokku, kui kultuuriajaloo loengus tuli jutuks Rooma keiser-filosoof Marcus Aurelius ning möödaminnes ka tema pojast järeltulijast Commodus. Viimase valitsemisaja ja tegude kirjeldamisel mainisin muuseas, et väidetavalt osales keiser areenil gladiaatorina 735 korral. Loomulikult ei kutsunud selle, omal ajal vabale kodanikule häbiväärse teo (*infamia*), nimetamine tudengite seas esile mingit reaktsiooni. Ei positiivset ega negatiivset. Nende suhtumine toimusse erines ilmselt diametraalselt sellest, kuidas gladiaatorirüüs keisrit areenil võtsid vastu tema kui valitseja kaasaegsed. Ligilähedaselt õige reaktsiooni saavutamiseks ei jäänudki siinkirjutajal midagi muud üle, kui mõelda välja mingi kuulajates šokitaolist tunnet põhjustav väljamõeldud näide tänapäevast (tol korral sai selleks juhuslikult Lasnamäe prügikastide lähistel kohatud traadist konksuga tühje pudeleid õngitsev president). Alles sellise võrdluse sissetoomisel sai auditoorium mingi analoogia alusel ligilähedaselt kätte nimetatud numbri taha peidetud sõnumi tegeliku sisu. Kuid selliseid fakte, mis eri ajastutel on omanud erinevat märgilist tähendust, võiks tuua sadu. Mida siis veel rääkida abstraktsematest asjadest, mille mõistmiseks ei piisaks lühiajalisest visiidist ajamasinal – nende mõistmiseks oleks

vaja pikemaajalist kohalviibimise ja osalemise kogemust. Ning isegi siis, sattudes minevikusündmuste keerisesse, ei pääseks me selle aja mõjutustest, kust algas meie naasmine minevikku. Need teadmised ongi takistuseks, miks näiteks mõtiskledes Eesti riigijuhtide valikute õigsuse üle 1939. aasta sügisel, ei õnnestu meil kuidagi jõuda „puhta lehe” tasemele, et absoluutse objektiivsusega kaaluda nende kunagiste otsuste õigsust. Õigsust just nimelt tolle aja kontekstis.

Ajaloo kirjutamisse, ehk mineviku sündmuste taastamisse on paratamatult sisse kodeeritud teatud objektiivne kadu. See tuleneb asjaolust, et iga ajalooline ajahetk on mingis mõttes unikaalne ja kordamatu ning kogu oma rikkuses pole seda hiljem võimalik taastada. Loomulikult ei tähenda see, et minevikku poleks võimalik kirjeldada, kuid selle kirjeldamise juures peab alati meeles pidama sellega kaasnevat ette määratud piiratust. See aga tähendab, et ka ajaloolise tõe väide saab olla pädev vaid kõige üldisemates raamides, jättes detailides vabaduse kõikvõimalikeks oletusteks.

David Vseviov

(1949)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo-filoloogiateaduskonna. PhD kultuuriajaloo alal. Eesti Kunstiakadeemia professor. Mitmete raamatute ja artiklite autor. Raadiosarja „Müstiline Venemaa” autor.